

-rikkaista rikkautta

Nyky-suomen perussanakirjan tarkoituksena on »palvella jokamiehen tarpeita puhumisen ja kirjoittamisen ongelmissa». Yhdeksi pulmakysymykseksi käsi- kirjoitusta laadittaessa on osoittautunut, miten olisi suhtauduttava *-rikas*-loppuisiin ja muihin vastaaviin vieraspohjaisiin yhdysadjektiiveihin, jotka kielenhuolto leimaa karttaviksi svetisismeiksi mutta jotka yhä elävät sitkeästi nimenomaan kirjoitetussa kielessä. Herättääkseen asiasta laajempaa keskustelua toimitus ujutti keväällä: 1972 julkaistuun näytevihkoonsa kolme *-rikasta*: *aaterikas*, *ajatusrikas*, *aloite-rikas*. Ja niinpä kävi: »Siinä ovat kalas, joita on kehitetty.» Virittäjän viime vuoden 4. numerossa Asiasuomen oppaan tekijä Paavo Pulkkinen ojentaa perussanakirjan toimitusta oikein isän kädestä. Hän on ottanut tarkastaakseen yhden Helsingin Sanomien numeron, ja tältä pohjalta hän viidettäkympmentä vuotta vanhaan oikeakielisyysskäytäntöön nojautuen julistaa: »Miltään kannalta en näe aiheelliseksi lieventää suhtautumista *-rikas*-loppuisiin adjektiiveihin. — — niissä on selvä vanhanaikaisuuden leima, homeen tuoksahdus. Ne ovat useimmiten myös nykyaikaisen kielenkäytön tiivisy- pyrki- myksen vastaisia. Niiden kelpuuttaminen nykysuomeen olisi anakronistista.»

Asiaa on kuitenkin selvitettävä perusteellisesti.

Vanhimmat *-rikas*-loppuisista yhdysadjektiiveista ovat todennäköisesti *armo-rikas* ja *väkirikas*. Ne esiintyvät 1861 asetetun komitean kääntämässä Vanhassa testamentissa: *Lupias ja armelias on Herra, pitkämielinen ja armorikas* (Psalmi 103: 8); *sinä olet tehnyt minut niin väkirikkaan kansan kuninkaaksi, kuin on tomua maan päällä* (2. Aikakirja 1: 9). Molemmat tuntee Lönnrotkin. Viime vuosisadalta ovat Nyky-suomen laitoksen kokoelmien mukaan lisäksi peräisin *toivorikas* (Pietari Päivärintä 1882), *muistorikas* (Teuvo Pakkala

1894) ja *aaterikas* (Santeri Ivalo 1895), mutta kunnioitettavan iän ovat saavuttaneet myös *sisältörikas* (Juhani Aho 1901), *seikkailurikas* (I. K. Inha 1912), *tapausrikas* (Väinö Kataja 1913) ja *vaiherikas* (V. A. Koskenniemi 1918). Ei siis olla tekemisissä aivan eilsen teeren poikien kanssa.

1920- ja -30-luvulla *-rikas*-adjektiivit olivat jo saaneet muiden samantyyppisten, tehtävän laajuuden vuoksi tässä yhteydessä käsittelemättä jätettävien yhdysadjektiivien ohella kielessä vankan jalansijan. Käyttäjistä mainittakoon Juhani Aho, Santeri Alkio, Jalmari Finne, Santeri Ivalo, Jalmari Jaakkola, Eino Jutikkala, Arvi Järventaus, Urho Karhumäki, Väinö Kataja, Ilmari Kianto, Heikki Klemetti, V. A. Koskenniemi, Rafael Koskimies, K. S. Laurila, Joel Lehtonen, J. V. Lehtonen, Eino Leino, Teuvo Pakkala, Samuli Paulaharju, Toivo Pekkanen, Sakari Pälsi, Eino Railo, E. N. Setälä, F. E. Sillanpää, V. Tarkiainen, Väinö Voionmaa. Yleisiä *-rikkaat* ovat Isossa tietosanakirjassa (1931—39), jonka kolmen ensimmäisen osan kielentarkastajana on toiminut Martti Rapola, kahdeksan seuraavan (4.—11.) Aarni Penttilä. Virittäjän viimeisiä esiintymiä lienevät *muistorikas* (Martti Haavio 1935), *mielikkuitusrikas* (Viljo Nissilä 1934, Urho Tuomola 1935) ja *ajatusrikas* (Martti Haavio 1936).

Ensimmäiseksi *-rikas*-loppuisia yhdysadjektiiveja vastaan ryhtyi taisteluun E. A. Saarimaa. Oivallisena vieraiden kielten taitajana hän näki kartettavaa muukalaisuutta monissa sellaisissakin tapauksissa, jotka muista ovat silkkaa, mallikelpoista suomea. Muutamia esimerkkejä tällaisista Saarimaan suosituksista: *korkea ikä > pitkä ikä; vapaalla jalalla > vapaana; mahdollisimman pian > niin pian kuin suinkin, niin pian kuin mahdollista; herättää ajatus, epäilyksiä > synnyttää ajatus, epäilyksiä; sydän, valtimo lyö > sykkii, tykkii, tykkyttää; laineet lyövät rantoja vasten > loiskivat rantoja vasten*. Ei ihme, että *-rikas*-adjektiivit, joilla on ilmiselvä esikuvansa ruotsissa ja saksassa (esim. *ajatusrikas* — *tankerik*, *gedankenreich*), saivat Saarimaan sotajalalle

koko ilmaistyyppiä vastaan. Puututtuaan kysymyksen jo aiemmin radioesitelmässä hän 1930 ilmestyneessä oppaassaan Huonoa ja hyvää suomea leimaa *-rikas*-loppuiset adjektiivit muiden niiden kaltaisten yhdyssanojen ohella karttaviksi svetismsieiksi.

Vasta useita vuosia myöhemmin otti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielivaliokunta, kielilautakunnan edeltäjä, asian käsiteltäväkseen. Nykysuomen sanakirjan päätoimittaja M. Airila oli laatinut alustuksen suomen kielen yhdysadjektiivista (julkaistu jonkin verran muutettuna Virittäjässä 1938 s. 357—363), ja valiokunta pui sitä kokouksissaan 17. maaliskuuta ja 3. toukokuuta 1938. Koska valiokunnan päätöksillä on sittemmin ollut tässä laajassa ja periaatteellisesti tärkeässä kysymyksessä ohjellinen asema, on syytä puuttua yksityiskohtaisesti kokousten kulkuun.

Ensimmäisessä kokouksessa oli läsnä seitsemän kielivaliokunnan jäsentä, puheenjohtajana Jalo Kalima, toisessa kokouksessa kuusi jäsentä, joista puheenjohtajana toimi Eino Leskinen. Pöytäkirjaa piti Hannes Teppo. Valiokunta kävi Airilan alustuksen läpi ja päätti siitä kohta kohdalta. Huomattava on, että Airilan esitys oli pelkkä sanaluettelo, esim. puheena olevan *-rikkaan* osalta kovin suppeakin: »*rikas*: hartsirikas, kalarikas, väkirikas, aaterikas, kivirikas, armorikas, muotorikas». Minkäänlaista aineistoa yhdysadjektiivien käyttäjistä tai frekvenssistä sen paremmin kuin tutkimusta niiden tarkoituksenmukaisuudesta ei valiokunnalla ollut käsittelynsä tukena. Se joutui siis tekemään päätöksensä täysin henkilökohtaisten vaikutelmien mukaan. »Yleensä valiokunta näytti asettuvan», sanoo Airila Virittäjässä, »jonkin verran jyrkemmälle kannalle kuin allekirjoittanut alustajana.»

Asioiden käsittelytavasta johtunee, että osa kielivaliokunnan yhdysadjektiivipäätöksistä on ollut jo syntyessään kuolleita. Ainakaan Nykysuomen sanakirjan toimittajat eivät ole niihin yhtyneet ja tokko

edes Pulkkinen vaatii niitä vikuroimatta noudattamaan. Tällaisia tapauksia ovat valiokunnan pöytäkirjan mukaan esitettyinä seuraavat suositukset: »*itsevarman* sijalle *varma itsestään*»; »*lähtövalmiin* sijalle suosittelavampi *lähtöön valmis*; *painovalmiin* sijalle *painoon valmis* tai *valmis painettavaksi*»; »*hylätään eläinystäväallinen* (sijalle *eläimille ystäväallinen*)»; »*täysipitkän* sijalle esim. *täysimittainen* t. *mitan täyttävä*; *täysikypsän* sijalle *täysin kypsä*». Kuvaava on toisen kokouksen pöytäkirjan kohta: »*voittoinen*: ehdotetaan alkuosaa genetiiviasuiseksi sanoissa *viennivoittoinen* ja *tuoninvoittoinen* (jäsenet Hakulinen ja — epäroiden — Rytkönen kannattivat vakiintuneessa nominatiivialkuisessa asussa pysymistä)». Nykysuomen sanakirjan aineskokoelmissa ovat esiintymäluvut *tuontivoittoisesta* ja *tuoninvoittoisesta* 20 : 1, *vientivoittoisesta* ja *viennivoittoisesta* 26 : 1, kummankin sanaparin osalta nominatiivialkuisen hyväksi.

-rikas-loppuisista yhdysadjektiivista kielivaliokunnan päätös kuuluu: »*rikas*: hylätään; tyyppi voidaan useimmiten korvata *-kas*-johtopäätteisellä tai *runsas*-alkuisella sanalla; esim. *hartsikas*, *kalaisa* t. *kalainen*, *runsasväkinen* t. *-väestöinen*, *aatteikas*, *runsas-* t. *rikasaatteinen*, *kininen*, *armosta rikas*, *monimuotoinen*; *monilapsinen*, *lapsikas*; huom. erikseen subst. *raharikas*». Perusteluja ei valiokunta esitä päätökselleen. Sen sanaryhmän alussa, johon *-rikaskin* kuuluu, vain todetaan pöytäkirjassa: »Yhdysadjektiiveja, jotka eivät selvästi edusta suomen kielelle luonteensomaisia yhdysadjektiivityyppejä.» Paljon enempiä ei sano Airilakaan alustuksena olleessa selvityksessään: »Usein on helposti osoitettavissa ruotsinkielinen mallisana, joka on määrännyt suomalaisen sanan muodostumistavan.»

Ilmeisesti kielivaliokunta yhtyy, tosin päätöstään selvästi motivoimatta, Saariimaan ja myös Knut Cannelinin 1930-luvun alkuvuosina esittämään käsitykseen *-rikas*-loppuisien ja niiden kaltaisten yhdysadjektiivien »epäsuomalaisuudesta». Ne ovat vierasperäisyyttään kartettavia.

Samalle kannalle on asettunut Nykysuomen sanakirja, jonka neuvottelukunnan puheenjohtajana varsinaisessa toimitusvaiheessa oli juuri Saarimaa, ja sitä sekä tässä asiassa Huonon ja hyvän suomen linjalla olevaa Saarimaan Kielenopasta (1. painos 1947, 7. painos 1967) ovat taas pitäneet esikuvanaan tuoreimmatkin käytössä olevat oikeakielisyysooppaat. Niinpä kyseiset adjektiivit ovat Rauni Vornasen mielestä (Sano se suomeksi, 1973) »hylättävää ruotsinvoittoisuutta». Paavo Pulkkinen (Asiasuomen opas, 5. painos 1969) kyllä esittää yhdyssanatyypin hylkäämiseksi — mutta noin vain lonkalta — muitakin syitä: adjektiivit ovat »puisevia», »sekä teennäisiä että tarpeettomia». Ja Virittäjästä luemme nyt: »— — niissä on selvä vanhanaikaisuuden leima, hommeen tuoksahdus.» Matti Haon mukaan (Hyvääkin parempaa suomea, 4. painos 1967) ne »kaventavat aitojen suomalaisten sanojen elintilaa». Vain Lauri Kettunen (Hyvää vapaata suomea, 1949) on puolustanut sanoja kieltämme rikastavina.

Torjuntataistelua *-rikas*-loppuisia yms. yhdysadjektiiveja vastaan on käyty leveällä rintamalla hyvästi yli neljäkymmentä vuotta, mutta mitä ei ole saatu nujerrettua. Ne eivät suinkaan ole nykypäivien suomessa niin harvinaisia kuin Pulkkinen asiaan sen tarkemmin perehtymättä väittää. On hyvin ymmärrettävää, että ylioppilaskokelaiden aineista ei *-rikas*-adjektiiveja juuri tapaa; hehän kirjoittavat kaikista »oikeakielisyyssrikkeistä» rankaisevaa ylioppilastutkintolautakuntaa varten, ja suuri osa oppikoulunopettajista on joutunut yliopistossa tenttimään Saariimaan Kielenoppaan, nuorimmat myös Pulkkinen Asiasuomen oppaan. Kustantamojen kielen tarkastajat ovat hekin koettaneet tehdä parhaansa *-rikkaiden* ja muiden »hairahdusten» hävittämiseksi kirjasuomesta. Tekstissä, joka ei ole ennen painatusta osunut tarkastajien käsiin, ne kuitenkin yhä kukkivat. Tuoksusta tai tuoksahduksesta lienee paras olla kiistelemättä.

Paavo Pulkkinen, jonka vaikutelmat

»sanomalehtikielen uusimmasta kehityksestä perustuvat lähinnä Uuteen Suomeen ja Keski-suomalaiseen», ei ole lukemastaan yhdestä Helsingin Sanomien numerosta löytänyt ainoatakaan *-rikas*-adjektiiveja. Laiha tulos kieltämättä, mutta kovin laiha on myös aineisto tiedemiehelle päätelmien tekoon. »Oirearvoa sillä kuitenkin on», sanoo Pulkkinen. »Silmään osui sentään kahdesti *toiveikas* (ei *toivorikas*, vrt. saks. *hoffnungsreich*), kahdesti *värrikäs* (ei *väririkas*, vrt. rts. *färgrik*) ja puolenkymmentä kertaa *menestyksellinen* (ei *menestysrikas*, vrt. rts. *framgångsrik*).» Jos *toivorikas* melko vakiintuneena olisi suomen kieleen hyväksyttäväkin, kukapa siihen enää nykyään tyrkyttää sellaisia sanoja kuin *väririkas* ja *menestysrikas* (tai *järvirikas*, *aloiteköyhä*, *järviköyhä*, *bakteerivapaa* ja *typpivapaa*, jotka Pulkkinen mielestä perussanakirjan näytevihon *-rikas*-esiintymien nojalla olisi johdonmukaisuussyistä »kaiketi kelpuutettava»)! Eiköhän Pulkkinen itse maalaa pöpöjä, joita vastaan hän sitten puhdaskielisyyden nimessä hyökkää.

Ei *-rikas*-adjektiiveja tarvitse kuvitella; jos kiinnostuu etsimään, kyllä niitä löytää aivan riittävästi painetusta sanasta, nimenomaan sanoma- ja aikakauslehdistöistä. Niitä löytää Helsingin Sanomista ja löytää Uudesta Suomestakin. Onpa hallussani jälkimmäisen sunnuntainumero, jonka urheiluosastossa komeilee neljän palstan otsikko *Tapahtumarikas SM-jääratakerros*. Omissa kokoelmissani on viime vuosilta lisäksi poimintoja seuraavista lehdistä: Anna, Antenni, Apu, Duodecim, Eeva, Etelä-Saimaa, Filmihullu, Ilta-Sanomien, Kaleva, Kasari, Kouvola-Sanomien, Me, Musa, Pirkka, Salon Seudun Sanomien, Suomen Kuvalehti, Suomen Luonto, Sähköviesti, Teatteri, Turun Sanomien. Olen myös tehnyt muistiinpanoja radiosta ja televisiosta. Muutama esimerkki tunnettujen ja tunnustettujen kielenkäyttäjien tekstistä: *yhtiön aate- ja aloiterikas perustaja* (Martti Haavio); *jouluaatto, tuo etäisen lapsuuden muistorikas päivä* (F. E. Sillanpää); *Varmaan päästään uimaan*,

suhahti joku toivorikas vierustoverilleen (Väinö Linna); *Nämä ovat olleet Suomelle niinkuin koko maailmallekin vaiherikkaita vuosia* (Urho Kekkonen). Muista *-rikkaiden* nykykäyttäjistä mainittakoon Esa Adrian, Olavi Kalela, Ahti Karjalainen, Jarkko Laine, Niilo Pesonen, Hannu Salama, Hannu Tarmio, Matti Viherjuuri, Lauri Viljanen ja Johannes Virolainen. Ehkä on erityisesti syytä mainita, että myös Osmo Ikolän toimittamassa Suomen kielen käsikirjassa (1968), joka ei ota kantaa koko kyseiseen *-rikas*-asiaan, ei puolesta eikä vastaan, esiintyy kaksi *-rikas*-loppuista yhdysadjektiiviva suomalais-ugrialaisten kielten tuntijan akateemikko Erkki Itkosen artikkelissa: *Väkirikkain on unkarilaisten 13-miljoonainen kansa* (s. 12); *Kantasuomalaisen ja lappalaisten oletettava taloudellinen vuorovaikutus — — järkkyi pahoin esi-isiemme alkaessa muuttaa Viron ja Inkerin lakeuksilta Suomen riistarikkaisiin erämaihin* (s. 32).

Paavo Pulkkinen esittää *-rikkaiden* kelpuuttamiseksi suomen kieleen kolme ehtoa. Kolmas näistä kuuluu: »*-rikas*-adjektiivit ovat yleistyneet siinä määrin, että taistelu niitä vastaan on toivotonta.» Edellä olevasta jo ilmenee, että taistelu on toivotonta, todellisuudesta piittaamattomasti jääräpäisyyttä.

Pulkkinen ensimmäisen kelpoisuusehdon, että »*-rikas*-adjektiivit, joita on syrjitty erityisesti muokalaisuutensa vuoksi, selittyvätkin aidon omaperäisiksi muodosteiksi», täytyy olla pelkkä huuli. Jo oppikoulun alaluokkainen tajuaa, että esim. suomen *muistorikas* ja ruotsin *minnesrik* ovat yhtäpitäviä, että suomen sana on ruotsin sanan käännös. Mutta kelpaako tämä yksistään hylkäämisen perusteeksi? Kielemmehän vilisee käännöslainoja. Ei Pulkkinenkaan ole tullut toimeen ilman niitä Virittäjään kirjoittaessaan. Käännöslainoja hänen artikkelissaan ovat mm. *kielenkäyttö*, *kielenhuolto*, *sanakirja*, *näyteliviko*, *perusmerkitys*, *sanaliitto*, *hyökkäysuomio*, *myöntää kotipaikkaoikeus*, *siinä määrin*.

Erityisen runsaasti käännöslainoja sisältänyt adjektiivihimme, suomi kun alun alkaen on ollut, kuten Lauri Hakulinen

sanoo, »varsin köyhä oikeista, muotoopillisesti leimautuneista adjektiiveista». Myös adjektiivityyppi *ajallinen*, *ihimillinen*, *luonnollinen*, *täydellinen* on hänen mukaansa käännöskieltä. Synnyltään selvempiä ovat lukuisat yhdys sanat. Ei toki vaadita *jääkylmän* sijasta sanomaan *kylmä kuin jää* (= *kall som is!*) tai *jäisen kylmä*, vaikka ruotsissa on sana *iskall*, saksassa *eiskalt* ja englannissa *ice-cold*. Entä sitten tapaukset *aamurikas* (ruots. morgonfrisk), *tähtikirkas* (stjärnklar), *huonelämmin* (rumsvarm), *ilmakuiva* (lufttorr), *uuni-tuore* (ugnsfärsk), *lapsirakas* (barnkär), *nimikuulu* (namnkunnig), *valtioviisas* (statsklok), *urheiluhullu* (idrotts-, sportgalen), *aamuvirkku* (morgonpigg); *kasteenrikas* (daggfrisk), *luonnonihana* (naturskön), *tittelinkipeä* (titelsjuk), *voitonvarma* (segerviss), *maailmanmainio* (världsberömd) ja vaikkapa *täysikasvuinen* (fullvuxen), *puolikiypsä* (halvmogen), *samanaikainen* (samtidig). Kaikki nämä käännöslainayhdysadjektiivit ovat riidatonta nykysuomea. Indoeurooppalaisissa kielissä laajalle levinneellä tyyppillä, bahuvruihyhdysanoilla, on kaukaisista ajoista ollut vakiintunut asemansa myös suomessa. Esim. *lättäjalka*-sanan vastineita ovat sekä substantiivisessa että adjektiivisessa merkitystehtävässä ruotsin *plattfot*, saksan *plattfus* ja englannin *flat-foot*.

Miksi siis moinen kammo *-rikas*-loppuisia ja muita niiden kaltaisia käännösadjektiiveja kohtaan! Eestissä tyyppi on saksan vaikutuksesta täysin kotiutunut: *tulemusrikas* 'tuloksellinen, tuloksekas', *vaevarikas* 'vaivalloinen', *önnerrikast uut aastat* 'onnelista uutta vuotta'. Tullee mieleen Kettusen purkaus: »Nyt on ihmiset saatu säikähtämään turhaa peloittelua — 'svetisismi!', ikäänkuin 'tuli on irti!'»

Toisena kelpoisuusehtona Pulkkinen mainitsee: »*-rikas*-adjektiivit ovat osoittautuneet ilmaisuajattelun kannalta välttämättömiksi tai hyödyllisiksi.» Tässä mielestäni on koko kysymyksen ydin. Ei ole mitään syytä käyttää *-rikas*-loppuisia vierasphojaista yhdysadjektiiviva, m i k ä

li kyseinen käsite voidaan ilmaista luontevammalla, suomalaisemmalla tavalla, nimenomaan nasevalla johdoksella. Miksi puhua *kalarikkaasta*, kun kielessämme on omasta takaa tavua lyhemmät, iskevämät ilmaisimet *kalainen*, *kalaisa*. *Järvirikas Suomi* on suomalaisemmin *moni-*, *runsas-järvinen Suomi*, *tuhatjärvinen Suomi*, *lukemattomien, tuhansien järvien Suomi* (ei sentään *tuhatjärvien Suomi*). Tällöin tulevat kysymyksen varsinkin *-isa-*, *-kas-* ja *-(ll)inen-* johdokset sekä *moni-*, *runsas-* tai *rikas-* alkuiset *-inen-* johtimiset yhdysadjektiivit.

Kotoisemmillä ilmauksilla korvattavina h y l ä t t ä v i ä *-rikas-* adjektiiveja (poiminnot Nykysuomen laitoksen sanalipustosta ja omista kokoelmistani): *eläin-*, *heinä-* (heinärikas jokiranta), *juhla-*, *järvi-*, *kala-*, *kiwi-*, *koski-*, *kukka-*, *kuva-*, *kärsimys-*, *lahti-*, *lapsi-* (lapsirikkaat kodit, laki 1966), *lehti-*, *lihas-*, *lintu-*, *lumi-*, *lupaus-*, *lähde-*, *maali-* (kolmas erä oli maalarrikas, TV), *maku-* (makurikas kahvi, Uusi Suomi), *menestys-*, *metsä-*, *muoto-*, *perinne-*, *puu-*, *puutiais-* (puutiaisriikkaat alueet), *rasva-*, *riemu-*, *rüsta-*, *saari-*, *sade-*, *saniais-*, *sato-*, *tieto-*, *tilanne-* (ottelusta kehittyi tilannerikas, Anssi Kukkonen, TV), *tunnelma-*, *työ-*, *vaara-*, *vastakohta-*, *verisuoni-*, *vesistö-*, *väri-*, *yllätysrikas*.

Kirjallisuuden Seuran kielivaliokunta teki hylkäystuomiossaan yhden poikkeuksen: se hyväksyi substantiivisena sanan *raharikas*. Saarimaa rinnastaa tähän (Kielenoppaan 3. painoksesta alkaen) *viljarikkaan*. Nykysuomen sanakirja mainitsee vain *raharikkaan* 'rahakas', mutta sen sekä adjektiivina että substantiivisena. Viritäjän-artikkelissaan Pulkkinen lisää näihin mielestään kelvollisena vielä kolmannen sanan: *öljyrikas*. »Erityisesti huomattakoon», sanoo Pulkkinen, »että perusosalla *rikas* on näissä tapauksissa aivan tavallinen leksikaali merkityksensä — —. 'Viljarikkaaksi' luonnehdittu isäntä tai talo ei ole niinkään sellainen, jolla tai jossa on paljon viljaa, vaan sellainen, joka on tullut rikkaaksi viljankasvatuksella.» Kuinka *raharikas* sitten on rikastunut? Ja *raharikaskin* on sanana suomessa mahdoli-

sesta kansanomaisuudestaan huolimatta vierasta perua. Esikuvana on ruotsin *penningrik* (*pänningrik*), joka tuskin enää elää nykyruotsissa mutta josta ensimmäinen kirjaanpano on Ruotsin akatemian suursanakirjan mukaan jo vuodelta 1635. Meillä vanhimmat sanakirjatiedot *raharikkaasta* ovat viime vuosisadan loppupuolelta. Tuore tulokas *öljyrikas* on suomenos sanasta *oljerik*. Voiko siis *-rikas-* loppuisten yhdyssanojen kelpoisuus viestintäjärjestelmässämme todella riippua ratkaisevasti siitä, esiintyykö germaaneilta lainattu adjektiivi *rikas* niissä vieraiden kielten mukaisessa perusermerkityksessään vai niin ikään vieraisiin kieliin pohjautuvassa laajentuneessa, sellaisenaan hyväksyttävässä »leksikaalissa merkityksessä», kun *-rikas-* yhdysadjektiivit kuitenkin molemmissa tapauksissa ovat käännöslainoja? »Frookas pillit, sanoo ruotsalainen.»

Nykysuomen sanakirja esittää *rikkaalle* kolme hyväksyttyä käyttöryhmää. Kiinnitän niistä huomiota 3:nteen, jonka yleismääritelmä kuuluu: »jssak (olennaisessa) suhteessa runsas», erityisesti sen b-kohtaan: »ainekokoomuksista: jossa on jtk olennaista, tärkeää ainetta (huomattavan) runsaasti». Esimerkkeinä mainitaan: »R. kivihiilikeros. R. timanttikenttä, kuparikaivos, kultalöydös. R. posliinisavikerros. R. rautamalmi. R. kaasuseos.» Ei Saarimaa eikä edes Pulkkinen ole leimannut tällaista käyttöä kartettavaksi. Juuri tähän merkitysrhyhmään liittyviä, k o o s t u m u s t a tarkoittavia yhdys sanoja (esim. *kuparirikas*, *proteiinirikas*) esiintyy nykysuomessa nimenomaan erikoisaloilla tuhkatieheän. Ne »ovat osoit tautuneet ilmaisujärjestelmän kannalta» hyödyllisiksi, jopa välttämättömiksi. Ne ovat tieteen ja tekniikan sävyttämän aikakautemme termejä, jotka eivät hevin ole muulla tavoin korvattavissa. Johdokset *kuparikas*, *proteiinikas* eivät ole saaneet jalansijaa. *-pitoinen-* loppuinen yhdysadjektiivi (joka sekun on käännöslainoista: *kuparipitoinen* — *kopparhaltig*) ei merkitse samaa kuin *-rikas-* loppuinen; pitoisuus voi olla runsasta tai myös vähäistä. Nykysuomen

sanakirja suosittaakin juuri *kuparirikkaan* sijaan sanoja (*erittäin kuparipiloinen*). Sellaiset korvikkeiksi tarjotut sanat kuin *ransas-*, *rikaskuparinen*, *ransas-*, *rikasproteiininen* ovat tosin oikeoppisia, mutta ne ovat hankalia, pikemminkin kuin tuomitut käännöslainat »teennäisiä» ja »puisevia». Ne eivät käy termeistä. Lisäksi ne ovat, lainatakseeni Pulkkinen *-rikas-*adjektiiveista langettamaa tuomiota, »nykyaikaisen kielenkäytön tiiviyspyrkimyksen vastaisia».

Yhden tärkeän seikan Paavo Pulkkinen on sivuuttanut: *-rikas-*loppuisia yhdysoadjektiiveja vastaavat ominaisuudennimet ovat myös kielenpuhdistajien mielestä moitteetonta nykysuomea. Esim. *ravintorikkaus* (*rehun, viljelymaan ravintorikkaus*), *lajirikkaus* (*linnuston lajirikkaus*), *vivahdusrikkaus* (*suomen kielen vivahdusrikkaus*). Tavallisen keskivertokielenkäyttäjän on vaikea ymmärtää, että kun kerran sopii sanoa *lajirikkaus*, miksi ei kävisi päinsä käyttää adjektiivia *lajirikas*. Onhan sitä paitsi analogialla huomattava merkitys kielen kehityksessä. Juuri analogia on varmaan osaksi vaikuttanut myös koostumusta tarkoittavien *-rikas-*adjektiivien elinvoimaisuuteen.

Koostumusta tarkoittavia *h y v ä k s y t t ä v i ä -rikas-*adjektiiveja (poiminnot Nykysuomen laitoksen sanalipustosta ja omista kokoelmistani): *alkali-*, *apila-* (*apilarikas* heinä), *happi-*, *hiili-*, *hivenaine-*, *humus-*, *kalkki-*, *kupari-*, *kvartsi-*, *laji-*, *ligniini-*, *malmi-*, *mangaani-*, *nikkeli-*, *olsoni-*, *proteiini-*, *ravinne-*, *ravinto-* (matalat, ravintorikkaat järvet, Olavi Kalela), *selluloosa-*, *typpi-*, *tärkkelys-*, *valkuais-*, *vitamiinirikas*. Näiden vastakohtaa ilmaisevina ovat tarpeen *-köyhä-*loppuiset yhdyssanat, joita muutoin ei kielessämme kaivattanekaan.

Edellä mainittujen ohella esiintyy yleisemmässakin kielenkäytössä *-rikas-*adjektiiveja, jotka vakiintuneisuutensa, osaksi myös tyyllisävynsä ansiosta puolustanevat paikkaansa nykysuomessa samaa tarkoittavien kotoisempien adjektiivien rinnalla. Niistä voidaan tietysti olla eri mieltä. Itse olisin käytettävissäni olevien ainesten perusteella valmis kelpuuttamaan

normatiiviseen Nykysuomen perussanakirjaan yleisesti *v a k i i n t u n e i n a* seuraavat: *aaterikas* (~ rikas-, runsasaatteinen, »aatteikas»), *ajatusrikas* (~ ajatuksekas, rikas-, runsasajatuksinen), *aloiterikas* (~ monialoitteinen, aloitteikas), *armorikas* (~ armollinen, armias, armah tavainen), *elämysrikas* (~ rikas-, runsaselämysinen, »elämyksekas»), *mielikuivutusrikas* (~ mielikuivutuksekas, mielikuivutuksellinen), *muistorikas* (~ moni-, rikas-, runsasmuistoinen, »muistoisa»), *nautintorikas* (~ nautinnollinen, nautinnokas), *pääomarikas* (~ »runsas pääomainen»), *seikkailurikas* (~ moni-, runsasseikkailuinen, seikkailukas), *sisältörikas* (~ rikas-, runsassisältöinen, sisällökäs, »sisällyksekas»), *siunausrikas* (~ siunaussellinen, siunausksekas), *tapahtuma-*, *tapausrikas* (~ moni-, runsastapahtumainen, -tapauksinen), *toivorikas* (~ toiveikas), *tulosrikas* (~ tuloksekas, tuloksellinen, runsastuloksinen), *vaiherikas* (~ vaiheikas, monivaiheinen), *vivahdusrikas* (~ vivahteikas, vivahduksekas, moni-, rikas-, runsasvivahteinen), *väkirikas* (~ runsas-, taajaväkinen, -väestöinen, »väekäs»). Varmaan joku toinen haluaisi käyttää valinnassa tiheämpää, kolmas ehkä harvempaakin seulaa.

Sekä *armorikas* että *siunausrikas* kuuluvat hengelliseen, *pääomarikas* talousalan kielenkäyttöön. Mutta myös muilla edellä olevista *-rikas-*loppuisista adjektiiveista saattaa olla erityiskäyttönsä, oma tyyllisävynsä. Esim. jo mainitussa Sillanpään sitaatissa *jouluaatto, tuo etäisen lapsuuden muistorikas päivä* ei *muistorikasta* nähdäkseen voi korvata sanalla *muistoisa*, *monimuistoinen* tai *rikas-*, *runsasmuistoinen*, ei liioin sanaliitolla *muistoista rikas*. Rytmikin kärsisi vaihdosta. Nykysuomen sanakirjan suosittama johdos *muistoisa* lienee sitä paitsi lähinnä teoreettinen. Sanakirjan kokoelmassa siitä on vain yksi poiminto, Suomen Urheilulehdestä vuodelta 1934: *Se muistoisa IFK—HPS-ottelu. Muistorikkaasta* esiintymiä on 42.

Pulkkinen huomauttaa, »ettei aito johdos *aatteikas* ole kelvannut [perussanakirja-

jan näytevihossa] selitteeksi enempäa kuin hakusanaksikaan». Tähän on selityksensä: vaikka kielivaliokunta, Nykysuomen sanakirja ja Saarimaan Kielenopas suositavat johdosta ja se esiintyy hakusanana tuoreimmissa suomalais-muunkielisissä sanakirjoissa, siitä ei ole Nykysuomen laitoksen uusimmisakaan kokoelmissa yhtään ainoata poimintoa elävästä kielestä; *aaterikkaasta* niitä on 18. Nollalukemassa on myös Pulkkinen tarjoama *elämykseks.* *Mielikuvitukseksikaasta* on sentään 3 esiintymää (*mielikuvitusrikkaasta* 45), *muistokkaasta* sitä vastoin ei ainoatakaan (*muistorikkaasta* 42), *nautinnokkaasta* 5 (*nautintorikkaasta* 27), *seikkailukkaasta* 9 (*seikkailurikkaasta* 27), *sisällyksekkäästä* 2 (*sisällyksrikkaasta* 14), *sisällökkäästä* 19 (*sisältörikkaasta* 32). Toisaalta voin Pulkkinen iloksi mainita, että kokoelmissani on Uudesta Suomesta sellainenkin poiminto kuin *tapahtumakas*; *Asiasuomen opas* suosittaa *tapahtumarikkaan* sijaan vain kiperän kaperaa yhdysanaa *runsastapahtumainen*.

Vaikka *-kas*, *-käs* -johdin onkin kielisämme vielä produktiivinen, itse Suomen kansa vierastaa sitä edellä esitetyn laisissa tapauksissa. Ei ole saanut ystäviä myöskään *väekäs*, joka sentään on ollut tarjolla jo sata vuotta (Waldemar Churbergin romaanisuoennoksissa 1870-luvulla ja myös Lönnrotin sanakirjassa) ja jota Saarimaa ja Pulkkinen oppaissaan ja Hannes Teppo kielenkorjaajana ovat koettaneet markkinoida. Se lieneekin syytä varata perinnetieteilijöille käytettäväksi sellaisista esineistä tai aineista (esim. karhun hampaasta), joihin sisältyy maagista persoonantonta voimaa, väkeä.

Lähinnä hurskaiksi suosituksiksi ovat vihdoin jääneet koostumusta tarkoittavien *-rikas*-adjektiivien sijaan suositetut *-kas*, *-käs* -johdokset. Nykysuomen laitoksen esiintymälukuja: *hapekas* 3 (*happirikas* 27), *hiilekäs* 3, joista 1 Saarimaan arvostelusta, jossa hän ehdottaa sanaa *hiilirikkaan* tilalle (*hiilirikas* 20), *lajikas* 2 (*lajirikas* 50), *malmikas* 1 (*malmirikas* 11), *ravinnokas* 2, joista toinen Hannes Tepon korjaamaansa tekstiin *ravintorikkaan* tilalle muuttama

(*ravintorikas* 48), *valkuaisikas* 0 (*valkuaisrikas* 19), *vitamiinikas* 4 (*vitamiinirikas* 18). Nykysuomen sanakirjassa on *valkuaisrikkaan* kohdalla maininta »par. hyvin valkuaispitoinen, runsaasti valkuaista sisältävä». Kun lyhemmällä täytyy tulla toimeen ja jos *valkuaisrikasta* ei hyväksytty ja *valkuaisikas* on korvalle outo, jäävät jäljelle *rikasvalkuaisinen* ja *runsasvalkuaisinen*. Entäpä »nykyaikaisen kielenkäytön tiiviyspyrkimys»? Sekä *rikas*- että *runsas*-alkuinen yhdyssana ovat *valkuaisrikasta* kaksi tavua pitempiä. Tekniikan sanasto (2. painos 1950), jonka toimitussihteerinä on ollut Vilho Setälä, kirjaa *-rikas*-loppuisen ja *runsas*-alkuisen yhdysadjektiivin rinnatusten, edellisen ensimmäisenä. Esim. *kohlenstoffreich*: *hiilirikas*, *runsashiilinen*; *ozonreich*: *otsonirikas*, *runsasotsoninen*.

Vaikka *-rikas*-loppuiset yhdysadjektiivit ovat paitsi vierasvärisiä usein myös täysin turhia ja sellaisina kartettavia, ne edellä esitetyissä rajoissa hyödyttävät viestintäämme, koostumusta tarkoittaessaan ovat vieläpä välttämättömiä. Niitä vastaan yli neljäkymmentä vuotta ratkaisua saavuttamatta käydyssä taistelussa on siis jo aika tehdä aselepo, ne ansaitsevat tähän asti muukalaispassilla ellettyään suomen kielessä täydet kansalaisoikeudet. Milloin rikkautta halutaan erityisesti tähdentää, voi käyttää — varsinkin ylättyylissä — *rikas*-adjektiivia elatiivissa olevan substantiivin määrittämänä: *Sinä, joka — olet aarteista rikas* (Vanha testamentti); *suomenkielistä kulttuuria on rakennettu neljän kohtaloista rikkaan vuosisadan ajan* (Martti Rapola).

Perussanakirjan toimituksessa on paljon pohdittu nyt puheena olevaa ja muitakin oikeakielisyysongelmia, joissa toimitus on toisella kannalla kuin Paavo Pulkkinen ja E. A. Saarimaa. Niistä on kerätty ja kerätään yhä aineksia; myös Helsingin yliopiston suomen kielen opiskelijoille, jotka cum laude -arvosanaa varten poimivat nykysuomen sanastoa, on annettu ohjeet kiinnittää mm. *-rikas*-loppuisiin yhdysadjektiiveihin ja »niiden suomalaisempiin vastineisiin» erityistä huomiota.

Ilman aineksia on asiatonta lähteä taisteluun edes vanhojen, kiistanalaisten oikeakielisyysnormien puolesta. Ohjaavat säännöt, niin tarpeellisia kuin ne kielen kehityksen kannalta ovatkin, saattavat jäädä ajastaan jälkeen, mikäli ne eivät jo tekijänsä kynästä lähteneinä ole hakoteillä. Mitä Osmo Ikola kirjoittaa kieliopista, pätee myös kielioppaista: »Niin kauan kuin kieliopin sääntö on ristiriidassa kieliyhteisön yleisen kielitajun kanssa, ei voida sanoa tämän säännön kuuluvan kielen sääntöjen järjestelmään.»

Jouko Vesikansa